

РЕДАКТИРОВАНИЕ. ПОДГОТОВКА РУКОПИСИ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ

УДК 82-053.2.087.5(476)

Д. П. Зылевич, кандыдат філалагічных навук, дацэнт (БДГУ)

РЕДАКТАРСКАЯ АЦЭНКА ЗМЕСТУ МАСТАЦКАГА ТВОРА ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

У публікацыі ахарактарызаваны патрабаванні да зместу мастацкага твора для дзяцей. Акрэслены аспекты зместу, якія рэдактар ацэньвае, прымаючы твор да друку. Тэарэтычныя палажэнні пацвярджаюцца прыкладамі з твораў сучаснай беларускай дзіцячай літаратуры. Выяўлены недахопы ў рэдактарскай падрыхтоўцы прааналізаваных выданняў, прапанаваны рэкамендацыі аўтарам і рэдактарам па ўдасканаленні зместу твораў.

The article dwells upon the requirements to the contents of fiction for children. It describes the criteria estimated by the editor, taking the product to print. The theoretical statements are supported by some examples from the works of modern Belarusian literature for children. It reveals some minuses in the editorial preparation of the publications under analysis, gives recommendations to authors and editors to improve the contents of the works.

Уводзіны. Адбор рукапісаў для выдання ці твораў для перавыдання — асноўная задача, якую рашае рэдактар у сваёй прафесійнай дзейнасці. Пры гэтым ён карыстаецца навукова абгрунтаванымі крытэрыямі ацэнкі твора і ўласным вопытам. Ацэнка твора прадугледжвае аналіз яго двух асноўных аспектаў — зместу і формы. Яны павінны добра суадносіцца адно з адным і адпавядаць чытацкаму адрасу. Калі чытачы — дзеці, то трэба ўлічваць асаблівасці іх успрымання кнігі на кожным узроставым этапе.

Змест і форма твора — раўназначныя па важнасці. Пры недасканаласці аднаго непазбежна знізіцца вартасць твора ў цэлым. Аднак першаснае значэнне мае змест, пад яго падбіраецца пэўная форма. Да зместу мастацкага твора мы адносім тэматыку, праблематыку, ідэйны змест, адбор персанажаў, жыццёвы матэрыял, пакладзены ў аснову тэксту [4, с. 307]. Ацэньваючы змест мастацкага твора, адрасаванага дзецям, рэдактар вызначае:

- актуальнасць тэматыкі і праблематыкі для чытача;
- адпаведнасць тэксту патрабаванню мастацкай праўды;
- наяўнасць выхаваўчага і (ці) пазнавальнага аспектаў зместу;
- адпаведнасць тэксту псіхалагічным асаблівасцям дзіцячага ўспрымання кнігі на пэўным узроставым этапе;
- адэкватнасць эмацыянальнага ўздзеяння твора на чытача.

Ахарактарызаваць патрабаванні да пералічаных аспектаў зместу на прыкладзе твораў сучаснай беларускай дзіцячай літаратуры — мэта нашага артыкула.

Асноўная частка. Аналізуючы тэмы і праблемы, якія аўтар уздымае ў сваім творы, рэдактар у першую чаргу вызначае іх актуальнасць для дзіцяці. У кожным узросце сваё кола прыярытэтаў. Для чытачоў дашкольнага ўзросту цікавасць уяўляюць творы, дзе асвятляюцца базавыя маральныя катэгорыі (добра – дрэнна), элементарныя навыкі жыцця ў сям’і і соцыуме, узаемадзеянне чалавека з жывёламі. Для малодшых школьнікаў актуальнымі становяцца праблемы, якія ўзнікаюць у вучэбным працэсе. Для падлеткаў — праблемы выбару, звязаныя з маральнымі катэгорыямі любові і кахання, вернасці, здрады, а таксама з прафесійным выбарам.

Дзіця не будзе чытаць нават добрую кнігу, калі яе тэматыка і праблематыка яшчэ не сталі для яго актуальнымі ці, наадварот, ужо перасталі такімі быць. Важна, каб кожная кніга трапіла да свайго чытача ў патрэбны час. У гэтай сувязі нагадаем пра неабходнасць правільна вызначыць чытацкі адрас твора.

Трэба сказаць, што беларускія выданні ў сваёй большасці прысвечаны актуальным для заяўленага чытача тэмам і праблемам. Прывядзем некалькі прыкладаў. У 2011 г. выдавецтва «Літаратура і Мастацтва» ў рамках серыі «Пераходны ўзрост» выпусціла кнігу «Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца». Кнігу складаюць тры апавесці розных аўтараў. Укладальнік — Мікалай Несцеравіч Мінзер. Чытацкі адрас, як зразумела з назвы серыі, — сярэдні школьны ўзрост. З пункту гледжання актуальнасці лічым гэтае выданне вельмі ўдалым.

У апавесці Алеся Бадака «Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца» ўзняты праблемы няпростых узаемаадносін паміж старшакласнікам і

маладой настаўніцай. Пра далікатныя пачуцці расказваецца і ў аповесці Раісы Баравіковай «Казімір — сын Ягайлы + Насця з 8 “Б” = ♥», акрамя таго, тут ідзе гаворка пра важнасць ведання сваіх каранёў, свайго роду.

Фантастычная аповесць Алеся Наварыча «Пакланюся Перуну, памалюся Вялесу...» — пра няўдалы жарт старшакласнікаў і студэнта над настаўнікам і аднавяскоўцамі. Як бачым, усе творы прысвечаны маральнай праблематыцы, дзейнічаюць у іх актуальныя для падлеткаў героі: школьнікі, студэнты, настаўнікі, суседзі, — жыццёвыя сітуацыі блізкія і зразумелыя чытачам, таму аповесці будуць прыхільна імі ўспрымацца. Акрамя таго, адзначым агульную ідэю, якой аб’яднаны творы і якая будзе зразумелай чытачу: у падлеткавым узросце ты ўжо многае можаш, але не зрабі штосьці такое, за што потым, праз гады, будзе вельмі сорамна, як героям гэтай кнігі.

Яшчэ адзін прыклад. Казка Алены Масла «Пакінутае дзіця» таксама адрасавана чытачам сярэдняга школьнага ўзросту. Пачынаецца яна з пытання «адкуль бяруцца дзеці?», здавалася б, неактуальнага для ўказанага ўзросту. Дзеці прывыклі, што дарослыя звычайна не зусім шчыра адказваюць на гэтае пытанне. І сама тэма ўзаемаадносін паміж мужчынай і жанчынай нярэдка з’яўляецца тэмай для жартаў, насмешак у асяроддзі дзяцей сярэдняга школьнага ўзросту. Таму нездарма Алена Масла адразу бярэ сур’ёзны, а месцамі нават суровы тон апавядання, і тэма з’яўлення дзяцей дзякуючы майстэрству пісьменніцы перарастае ў тэму жыцця і смерці. Паслухаем аўтара: «Дзіця — не пустазелле, каб расці сярод качаноў на градках. І не жабка, каб яго ўдзюбе насіў бусел. Ведай, мой дарагі, што дзяцей на Зямлю адпраўляе сам Бог. У чароўна прыгожай краіне жывуць яны, пакуль не пакліча іх на Зямлю каханне мамы і таты. <...> Меншым за зернетка станавіцца дзіця, пачаўшы свой шлях на Зямлю. Гэта малосенькае зернетка Анёл аддае тату, а ён перадае яго маме. І ўжо ва ўлонні маці дзіятка расце, убіраючыся ў плоць, і пачынае выглядаць, як усе немаўляткі».

Гэтай філасофскай казкай аўтар вучыць чытачоў адказнасці за свае словы, учынкi, узаемаадносiны з другiм чалавекам: «Ты ж некалі вырасцеш, станеш дарослым. І ў тваё жыццё і жыццё чалавека, абранага табой, пастукаецца адпраўленае небам на свет Божы дзіця. Любі яго і помні, што шанавачь даверанае табе Богам жыццё — найпершы абавязак». Праблематыка казкі — маральная, актуальная для чытачоў сярэдняга школьнага ўзросту. Дзякуючы трагічнаму развіццю сюжэтнай лініі, лексічнаму адбору і сродкам мастацкай вобразнасці твор аказвае моцнае псіхалагічнае ўздзеянне на чытачоў.

Гэтай казкай завяршаецца зборнік А. Масла «Таямніца закінутай хаты», выдадзены «Мастацкай літаратурай» у 2005 г. Можна спрачацца з аўтарам і рэдактарам наконт мэтазгоднасці такога завяршэння зборніка: выхаваўчае ўздзеянне на чытача вельмі важна, але падлеткі імпульсіўна, эмацыянальна рэагуюць на змест кнігі, таму кніга павінна пакідаць агульнае аптымістычнае ўражанне. Думаецца, што лагічна было б завяршыць зборнік казкай «Таямніца закінутай хаты», таксама філасофскай, шчыmlіва-сумнай, але не трагічнай. Тым больш, што назва іменная гэтага твора дала назву ўсяму зборніку.

Твор павiнен адпавядаць псiхалагiчным асаблiвасцям дзiцячага ўспрымання пэўнай iнфармацыi на пэўным узроставым этапе. Iншым рэзам пiсьменнiкi забываюць, што iх чытачы — дзецi, i iнтэрпрэтуюць сiтуацыю з пункту гледжання дарослага чалавека. У кнiзе Алены Папавай «Сказка про Дика, которого нарисовали» («Пачатковая школа», 2010), адрасаванай малодшым школьнiкам, аўтар разважае з пункту гледжання маленькага Воўкi, выкарыстоўваючы няўласна-простую мову: «Мама была i оставалась мамой. Женщиной. Говорит с ней было не о чем». Думаецца, што рэдактар павiнен быў бы выказаць сумненнi наконт арганiчнасцi такiх думак для дзiцяцi-першакласнiка.

На суседняй старонцы кнiгi сустракаем вельмi ўдалы з пункту гледжання адпаведнасцi псiхалогii героя ўрывак: «Привели его в школу. Совка Мамин голову задирает, чуть фуражка не сваливается. Еще бы фуражка не свалилась! Школа большая-пребольшая! Учительница высокая-превысокая! Парты громадные-прегромадные! Зовут учительницу не как-нибудь, а Нина Павловна. Простого человека так не назовут!» У гэтым фрагменце герой выглядае вельмi арганiчна: шасцiгадоваму дзiцяцi i сапраўды свае школа, парта, настаўнiца здаюцца самымi лепшымi, прыкметнымi, не такiмi, як у iншых.

Прывядзём яшчэ прыклады. Вядома, што дашкольнiкi i малодшыя школьнiкi доўга знаходзяцца пад уплывам ад прачытанага, таму трэба пазбягаць акцэнтаў на трагiчных жыццёвых сiтуацыях. Лiчым неапраўданым уключэнне ў тэкст для малодшых школьнiкаў такога, напрыклад, фрагменту: «Бабушка, очень любившая чистоту и порядок, решила помыть хомячка. А чтобы тот быстрее просох, она постелила на дно ведра салфетку и положила туда чистое животное. Благо на дворе стояла жаркая погода. Через некоторое время, когда пришли за хомячком, тот уже почил в бозе, задохнувшись от жары в нагретшемся металлическом ведре» (Анна Лео. Друзья из дома буквой «Г»; ООО «Белпринт», 2008). I лексiка, i змест гэтага ўрывка зусiм не адпавядаюць чытацкаму адрасу.

Дарэчы, у названай кнізе ёсць яшчэ некалькі неадназначных момантаў. Ад чалавечай ці то жорсткасці, ці то неабачлівасці пакутліва памёр сабака Белка. А яшчэ аўтар чамусьці палічыла патрэбным расказаць дзіцяці, як хлопчык Паша высветліў, што Дзеда Мароза не існуе, а падарункі на Новы год дзецям купляюць бацькі. Адразу згадаюцца разважанні Агніі Львоўны Барто ў кнізе «Запіскі дзіцячага паэта» (1976 г.) пра тое, як важна, каб дзіця найдаўжэй верыла ў Дзеда Мароза [1].

Ганна Лео і паход герояў у Тэатр юнага глядача таксама апісвае, як для дарослых. Тата падчас прадстаўлення разважае пра пярсцёнкі на пальцах «ваўка» і «парасяці»: ці не з'яўляюцца акцёры ў сапраўдным жыцці мужам і жонкай? Лічым, што ўказаныя аспекты зместу не адпавядаюць чытацкаму адрасу, і рэдактар мусіў бы аддаць тэкст на дапрацоўку, аднак кніга выйшла ў аўтарскай рэдакцыі, таму адказнасць за яе нясе аўтар.

Адэкватнае эмацыянальнае ўздзеянне твора на чытача — яшчэ адно патрабаванне да зместу мастацкага твора. Дзеці больш эмацыянальныя, чым дарослыя, і больш паддаюцца чужым эмоцыям. Псіхалагі нават гавораць пра «эфект на-тоўпу», якому асабліва падвержаны падлеткі, яны хутка пераймаюць настрой іншых членаў групы. Так жа лёгка дзеці пераймаюць і настрой кнігі, калі аўтар закранае актуальныя тэмы і знаходзіць пераканаўчыя для дзяцей аргументы.

Твор павінен выклікаць адэкватныя зместу эмоцыі. Эмоцыі чытача-дзіцяці залежаць ад прафесіяналізму аўтара, яго разумення маральных катэгорый і сведчаць пра выхаваўчае ўздзеянне кнігі. Чытач павінен спачуваць пакрыўджаным героям, радавацца, калі перамагае справядлівасць, смяцца над недарэчнымі сітуацыямі. Эмоцыі песна звязаны з маральнасцю чалавека. Па словах І. Мацяшова, толькі «інфармацыя, выяўленая спецыфічнымі сродкамі мастацтва, здольна фарміраваць душу чалавека, развіваць у ім вялікую здольнасць суперажывання, спачування — гэтую галоўную і адзіную, нічым іншым не замянімую базу маральнага і ідэйнага зместу асобы» [3, с. 98].

Усё сказанае вышэй выклікае пытанне пра крытэрыі мастацкай праўды: як зрабіць твор праўдзівым і пры гэтым адпаведным псіхалагічным ааблівасцям дзіцяці? У жыцці, сапраўды, шмат трагічнага і непрыемнага, ці павінен пісьменнік гэта замоўчваць, ці не павінен ён, наадварот, «рыхтаваць дзіця да дарослага жыцця»? (Дарэчы, прыведзеная традыцыйная фраза патрабуе глыбокага асэнсавання і абачлівага ўжывання.)

Гэтыя пытанні былі прадметам для дыскусій і ў XIX ст., і асабліва ў першай чвэрці XX ст. Свае думкі пра суадносіны праўды і вы-

думкі ў літаратуры для дзяцей пакінулі Г. Р. Чарнышэўскі, М. І. Дабралюбаў, К. І. Чукоўскі, Максім Горкі, А. Л. Барто, А. І. Якімовіч. Найбольш аргументавана і падрабязна асвяціў гэтае пытанне К. І. Чукоўскі ў артыкуле «Запіскі старога казачніка», у кнізе «Ад двух да пяці» [5]. Крытэрыі мастацкай праўды патрабуе не скажаць асноўныя ўяўленні пра рэальнасць, але не вымушае падрабязна апісваць праявы рэчаіснасці. Гэта значыць, што Ганна Лео магла сказаць у згаданым вышэй творы, што хамячок памёр, але не павінна была падрабязна перадаваць яго смерць.

Крытэрыі мастацкай праўды патрабуе праўдзівых паводзін персанажаў, псіхалагічнай матываванасці іх учынкаў. Калі твор пабудаваны на фантастычным сюжэце, то праўдзівымі павінны быць эмоцыі і пачуцці, якія перажываюць персанажы, матывы, якімі яны кіруюцца, ідэі, якім яны служаць. У казцы А. Масла «Як пані Чаротная на госці ў Палангу бегала» чаротная рапуха сабралася ў госці да сваёй цёткі. Ці ёсць тут праўда? Відаць, ёсць, як і ў любой казцы, таму што дзіця ачалавечвае свет жывёл, прыныцыны анімізму і антрапамарфізму характэрныя для яго светаўспрымання. І цётка чаротнай рапухі можа жыць у далёкім горадзе Паланга, бо дзеці ведаюць, што сваякі могуць жыць далёка.

Адпаведнасць твора крытэрыю мастацкай праўды робіць яго цікавым для чытача, дазваляе «прымерыць» на сябе пэўныя жыццёвыя сітуацыі, выпрацаваць алгарытм паводзін, сфарміраваць уласныя адносіны да тых ці іншых падзей. У згаданай казцы дзеці прачытаюць пра тое, што ў жыцці бываюць небяспечныя сітуацыі, сустракаюцца хітрыя і хцівыя спадарожнікі і тыя, хто бескарысна дапаможа.

Наяўнасць мастацкай праўды ў творы дазваляе яму рэалізоўваць такія функцыі дзіцячай літаратуры, як выхаваўчая і пазнавальная. Лічыцца, што твор павінен мець выхаваўчы і (ці) пазнавальны аспект зместу. Злучнік «ці» мае дачыненне ў першую чаргу да малых жанраў: у невялікім аб'ёме звычайна рэалізуецца адзін аспект зместу. І наогул, гэтыя аспекты, як правіла, нераўназначныя, пераважае адзін з іх у залежнасці ад зместу твора і чытацкага адраса. У згаданых вышэй кнігах — выхаваўчы. Моцны пазнавальны аспект зместу ёсць, напрыклад, у кнігах, якія падрыхтавала выдавецтва «Мастацкая літаратура» ў рамках серыі «Казкі XXI стагоддзя». Чытацкі адрас — дашкольны і малодшы школьны ўзрост. Прааналізуем з гэтай пазіцыі некалькі кніг.

Пазнавальнае значэнне зборніка А. Бутэвіча «Прыгоды Віруса Шкодзі» акрэслена яго тэмай, якую можна вызначыць як «таямніцы сусветнага сеціва». Чытач, які ведае пра інтэрнет і ў пэў-

най ступені ўмее карыстацца камп'ютарам, пазнаёміўшыся з казкамі, усвядоміць узаемасувязь усіх яго элементаў, канкрэтнае прызначэнне мадэма, прынтара, працэсара, манітора і іншых прыстасаванняў, а таксама навучыцца асноўным прынцыпам бяспечнай работы з камп'ютарам.

Н. Бучынская ў кнізе «Прыгоды маленькай машынкi» дае інфармацыю пра тое, якія правы і абавязкі маюць вадзіцелі, якога догляду патрабуе аўтамабіль. А. Масла ў згаданай вышэй казцы «Як пані Чаротная на госці ў Палангу бегала» расказвае шмат цікавага пра флору і фаўну нашай краіны. У канцы зборніка падаюцца «звесткі паводле Чырвонай кнігі Беларусі», дзе можна прачытаць інфармацыю пра галоўных дзеючых асоб кнігі: чаротную рапуху, дзорцу-ўладара, глейніка невядомага, жамчужніцу звычайную, гладыша жоўтага. У гэтым жа выданні ёсць геаграфічныя звесткі.

Хаця трэба адзначыць, што сённяшнія дзеці імкнуцца да лёгкай, забаўляльнай літаратуры. Яны перагружаны ў школе, з тэлевізара і камп'ютара атрымліваюць шмат патрэбнай і непатрэбнай інфармацыі, ім хочацца інтэлектуальнага адпачынку. Дарэчы, яшчэ Максім Горкі і Карней Чукоўскі адстойвалі права дзіцяці на вясёлую кніжку. Вясёлую, але не пустую [5]. Трэба памятаць пра выхаваўчыя магчымасці гумару, а таксама пра тое, што спецыялісты кнігавыдавецкай справы павінны не толькі задавальняць запатрабаванні дзяцей, але і фарміраваць гэтыя запатрабаванні, прывіваць любоў да добраў кнігі.

Тым не менш не ўсе рэдактары і выдаўцы гэта разумеюць. Сустрэкаюцца кнігі, а часцей публікацыі ў дзіцячых газетах і часопісах, якія не адпавядаюць патрабаванням да зместу, якія выконваюць толькі забаўляльную функцыю. Напрыклад, так пачынаецца кніга «Путешествие в подземный мир», выдадзеная ГУКПП «Гроднаводаканал» у 2008 г. у рамках серыі «Маша познае мир. Мы вместе с ней», дарэчы, чытацкі адрас не пазначаны: «Привет! Если вы думаете, что это какая-то старая скучная ванная, то вы глубоко ошибаетесь. Это моя художественная студия, и она действительно особенная. Хотите знать, почему? Там есть вход в Подземный мир. Как я узнала об этом? Это по-настоящему захватывающая история. Рассказывается в ней о помозке для бритвы». Так пачынае сваю «захапляльную гісторыю» «разумная на ўсе 100% Маша». Стыль кнігі не вытрымлівае крытыкі, але аналіз стылю не ўваходзіць у нашы задачы. Змест кнігі таксама выклікае здзіўленне і абурэнне. Пра што даведаецца і чаму навучыцца дзіця, прачытаўшы гэтую кнігу? Такое

пытанне хацелася б адрасаваць аўтарам і рэдактарам твора.

Заклучэнне. Ацэнка зместу рукапісаў мастацкіх твораў, адрасаваных дзецям, патрабуе ад рэдактара пэўных педагагічных і псіхалагічных ведаў. Аналіз кніг сучасных беларускіх аўтараў паказаў, што не ўсе творы адпавядаюць патрабаванням да зместу. Найчасцей рэдактарскія заўвагі датычацца неадпаведнасці зместу псіхалагічным асаблівасцям чытачоў пэўнага ўзросту. Трывогу выклікае і прымітыўнасць зместу некаторых кніг. Прачытаем вядомую рускую пісьменніцу Ірыну Такмакову: «...Асноўныя патрабаванні, якія прад'яўляюцца зараз выдаўцамі да дзіцячай літаратуры, каб яна была не сумнай, не выклікала жаласлівага суперажывання, тэкст быў напісаны кароткімі радкамі. <...> У выніку — у дзіцячыя душы ўкараняецца поўная безэмацыйнасць, адсутнасць густу, дурная мова» [2].

Большую частку заўваг выклікаюць кнігі невялікіх выдавецтваў, матэрыяльныя і кадравыя магчымасці якіх абмяжоўваюць узровень якасці кніжнай прадукцыі. Недапушчальным у дзіцячай літаратуры, на нашу думку, з'яўляецца і выпуск твораў у аўтарскай рэдакцыі.

Пра гэтым можна адзначыць, што такія выдавецтвы, як «Мастацкая літаратура», «Літаратура і Мастацтва», папаўняюць масіў беларускіх дзіцячых выданняў у сваёй большасці цікавымі сучаснымі творамі ў добраў рэдактарскай апрацоўцы.

Літаратура

1. Барто, А. Записки детского поэта / А. Барто. — М.: Омега-Пресс, 2006.
2. В министерстве образования обсуждали проблемы детской литературы [Электронный ресурс]. — Pravoslavie.ru. — 14 января 2004 г. — Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/news/040114171458>. — Дата доступа: 26.02.2012.
3. Мотышов, И. Правофланговый (Перечитывая Гайдара) / И. Мотышов // Детская литература: сб. ст. — М.: Дет. лит., 1979.
4. Редакторская подготовка изданий / С. Г. Антонова [и др.]. — М.: МГУП, 2002.
5. Чуковский, К. И. От двух до пяти / К. И. Чуковский. — Минск: Нар. асвета, 1983.
6. Якимович, Ю. Мир печати: популярный иллюстрированный словарь-справочник: издательское дело и журналистика, полиграфия и книгораспространение, рекламная деятельность, собирательство книг, скорочтение и руководство детским чтением / Ю. Якимович. — М.: Дограф, 2000.

Паступіла 21.03.2012